FLORICA BECHET

DIN NOU DESPRE PERFECTUL INDICATIV LATIN

În 1977, în REL, profesorul Guy Serbat publică articolul *Le parfait de l'indicatif actif en latin*. În următorul număr al revistei (LV, 1978), Hélène Vairel, prin articolul *La valeur de l'opposition infectum/perfectum en latin*, şi Michel Poirier, cu *Le parfait de l'indicatif : un passé accompli ou un accompli pur et simple*, răspund profesorului Serbat, reactualizînd mult controversata problemă a opoziţiei aspectuale *infectum/perfectum* şi a valorii temporale şi aspectuale a perfectului indicativ latin. Aceasta a fost din nou dezbătută într-un colocviu organizat de către G. Serbat la Morigny, în decembrie 1978, colocviu care i-a reunit pe autorii celor trei articole şi pe specialiştii interesaţi de această problemă (Frédérique Biville, Marc Baratin, Pierre Flobert, Charles Guiraud, Joseph Hellegouarc'h, Claude Moussy, Léon Nadjo).

Volumul ce cuprinde lucrările colocviului conţine reluarea opiniilor lui G. Serbat, H. Vairel şi M. Poirier cu privire la perfectul indicativ activ latin (obiect al primei părţi a colocviului), dezbaterile pe marginea celor trei materiale şi o anexă, trimisă ulterior de către H. Vairel, cu privire la *Praeteritum perfectum et praeteritum imperfectum : l'opposition aspectuelle dedi/dabam*. În cele ce urmează vom încerca să arătăm cum se prezintă astăzi problema perfectului indicativ, în urma dezbaterilor de la Morigny.

I. Articolul lui G. Serbat, piesa de bază din „noul dosar al perfectului", reprezintă partea a III-a dintr-o lucrare mai întinsă consacrată timpurilor verbului în latină [1].

La colocviul de la Morigny, G. Serbat reaminteşte valorile pe care, conform demonstraţiei sale, le au timpurile indicativului şi propune, în locul cunoscutei corespondenţe (2 teme cu cîte 3 timpuri) susţinute de A. Meillet şi prezente în mai toate gramaticile latine de după el, următoarea schemă :

Périodes temporelles (psychologiques) :	Passé	Actuel	Futur
Formes du verbe	Forme non temporelle (dite „présent")		
	Formes du passé		Formes du futur

[1] Primele două părţi, publicate în REL LIII (1975—1976) sub titlul *Les temps du verbe en latin*, se referă la prezentul şi, respectiv, viitorul indicativ. Autorul are intenţia să discute în parte fiecare timp al indicativului, pentru a încerca să realizeze o imagine de ansamblu a acestui mod şi a verbului latin în general, considerînd că frumoasa schemă simetrică, ce grupează timpurile indicativului trei cîte trei în cadrul opoziţiei aspectuale *infectum/perfectum*, evidenţiată de Varro este, aşa cum sesiza deja Quintilian, doar un instrument de şcoală. Datorită „inimaginabilei confuzii" care domneşte în cadrul timpurilor verbului latin, G. Serbat îşi propune, reexaminînd cele mai importante opinii care s-au exprimat în această privinţă de-a lungul timpului, să rezolve următoarele probleme : care este semnificaţia opoziţiei *infectum/perfectum* ; cum se opun diversele forme temporale şi care sînt valorile lor ; dacă e posibil ca descrierea tradiţională să implice unele postulate care scapă atenţiei, evidenţele sistemului fiind înşelătoare.

În ceea ce priveşte perfectul indicativ, autorul consideră că, departe de a avea valoarea de *praesens perfectum*, cum rezultă din demonstraţia lui Meillet, acesta este indiferent la distanţa absolută faţă de prezent, exprimînd „purement et simplement un procès achevé dans le passé, au sens du passé simple français et sans référence explicite au présent" (p. 43) [2]. Eroarea, prezentă încă de la Varro, se datorează unei duble încercări de calchiere a sistemului verbal latin, mai întîi după cel grecesc şi apoi după cel slav. Argumentele sînt următoarele :

(1) Varro, care semnalează cel dintîi opoziţia aspectuală *infectum/perfectum* printre cele patru cupluri de opoziţii caracteristice verbului, nu precizează niciodată raportul dintre această opoziţie şi cele *tria tempora* şi nu califică niciodată perfectul drept un *praesens perfectum*.

(2) Deşi mulţi dintre gramaticii antici definesc perfectul ca exprimînd un fapt *paulo ante completum* (Seruius, Sergius, Pompeius), *nuper completum* (Audax), o acţiune *proxima* (Consentius), deoarece pentru ei mai mult ca perfectul exprimă o acţiune foarte îndepărtată în timp şi, din punct de vedere temporal, se raportează la prezent şi nu la alt preterit, prin aceste definiţii opun perfectul acestui trecut foarte îndepărtat. Explicaţia nu ni se pare suficientă. Pînă la apariţia părţii a IV-a a studiului asupra verbului latin, *Les temps antérieurs*, imaginea raporturilor temporale ale indicativului propusă de G. Serbat rămîne incompletă.

Priscian — consideră G. Serbat —, deşi influenţat de Aristotel şi de stoicii greci, intuieşte adevărata valoare temporală a perfectului indicativ, care, ca şi aoristul grec, poate exprima în egală măsură o acţiune terminată de curînd, ca şi una terminată cu mult timp în urmă [3].

(3) Prin diferite teorii asupra categoriei gramaticale a aspectului, lingvişti ca G. Curtius, K. Brugmann, J. Marouzeau, O. Riemann, R. Kühner, A. Meillet au privit sistemul verbal latin fie prin prisma celui grecesc, fie prin prisma slavă. De cea de-a doua a făcut abuz în special Meillet, care a aplicat fără prudenţă verbului latin cunoştinţele sale despre aspectul din limbile slave, ajungînd la concluzia că în limbile indo-europene aspectul era categoria verbală predominantă; acestuia i s-au substituit timpurile [4], italica inovînd şi repartizîndu-le simetric în funcţie de opoziţia *infectum/perfectum*, inovaţie din care rezultă pentru perfectul indicativ valoarea de prezent al *perfectum*-ului [5]. Un astfel de sistem se caracterizează printr-un izomorfism mecanic, care, deşi criticat încă de la început de către A. Debrunner şi K. van der Heyde, s-a perpetuat în

[2] Trimiterile se fac la volumul *Le sens du parfait de l'indicatif actif en latin*. Colloque de Morigny, 2 Décembre 1978, organisé par G. Serbat, Université de Paris — Sorbonne (Paris IV), 1980, 124 p. (Civilisations, 1).

[3] Cf. şi definiţiile date de Donatus (*perfectum*), Probus (*perfecta siue absoluta*), Charisius (*praeteritae*).

[4] Tributar unei concepţii sociologizante, aşa cum arată G. Serbat, Meillet vede în această substituţie un factor de progres, ceea ce ar implica o involuţie în cazul limbilor în care aspectul s-a întărit din antichitate pînă în zilele noastre: greaca, engleza, rusa.

[5] Examinînd explicaţiile cu privire la această valoare date de Meillet în diversele sale lucrări, G. Serbat arată că lingvistul francez a fost totdeauna foarte evaziv şi că, mai mult, nici măcar în *Istoria limbii latine* acest timp suspect, labil între un prezent rezultativ şi un aorist, nu este privit diacronic, nu se precizează momentul în care a căpătat valoarea de *praesens perfectum*, iar exemplele alese pentru a ilustra întărirea valorii aoristice în epoca imperială sînt alese numai din Vergiliu, deşi Plaut le putea furniza tot atît de bine.

gramaticile ulterioare, pînă la cele mai recente, continuîndu-se raportarea sistemului verbal latinesc la cel grecesc şi la cel slav.

Credem că profesorul Serbat este mult prea aspru în judecăţile pe care le emite asupra teoriilor lui Meillet. E adevărat că Meillet păcătuieşte cînd consideră că în indo-europeană aspectul ar prevala asupra timpului. Părerea noastră este că cele două categorii gramaticale ale verbului se aflau într-o strînsă interdependenţă şi că, în diferitele limbi indo-europene, pe măsură ce s-au diferenţiat şi au evoluat, s-a întărit fie timpul, fie aspectul, fără ca legătura dintre ele să se rupă. În limbile slave s-a întărit apectul, în cele italice — timpul. În primele este mai evidentă legătura dintre aspect şi semantismul propriu fiecărui verb, în celelalte acest lucru apare limpede abia într-o primă fază a limbilor romanice. Eroarea lui Meillet ni se pare a proveni din interpretarea greşită a realităţii pe care o prezintă aceste limbi : mai multe timpuri decît latina.

Meillet însă nu a aplicat mecanic verbului latin sistemul aspectual slav, ci doar l-a folosit pentru a pune în evidenţă mai bine categoria aspectului în latină, limbă în care aceasta este mai slabă sau mai greu sesizabilă, printre altele şi datorită contopirii perfectului cu aoristul. El nu a copiat nici sistemul grecesc, cum pe nedrept consideră profesorul Serbat. Meillet însuşi o afirmă în introducerea la *Traité de grammaire comparée des langues classiques* (ediţia a III-a, 1960, p. 19—20), unde arată că prezintă împreună greaca şi latina doar pentru că ambele sînt limbi clasice, şi nu pentru a căuta într-una modelul celeilalte. Apropierile pe care le face au rol metodologic şi sînt destinate înlăturării unor posibile confuzii în însuşirea celor două limbi, însuşire care se face de obicei în paralel.

(4) Perfectul indicativ a ocupat în toate epocile locul al doilea ca importanţă, după prezent [6]. Din cele 137 de forme de perfect indicativ folosite în *De amicitia*, 95% au o întrebuinţare aoristică, şi nu valoarea de „présent du perfectum".

(5) Perfectul nu exprimă, ci doar pare a exprima o *res modo completa*, atunci cînd se confundă „l'énoncé et l'impliqué" (p. 44). Ca indiciu formal al sensului de preterit fără nici o implicaţie în prezent, valoare funciară a perfectului indicativ, autorul aduce drept exemplu o frază în care perfectul se opune net prezentului : *Si societas aut est, aut fuit, aut futura est* (*De amicitia*, § 83).

G. Serbat îi reproşează lui Meillet faptul de a nu fi văzut în sensul aoristic valoarea funciară a perfectului. De fapt, Meillet consideră că această valoare devine preponderentă în epoca imperială şi apoi exclusivă, ceea ce a condus la necesitatea apariţiei perfectului cu *habeo*. Aşadar, reproşul este doar parţial valabil. În stabilirea valorii funciare a perfectului ambii lingvişti au dreptate, fiecare în limita exemplelor sale. În afara acestora se mai pune încă întrebarea : pot fi reduse toate valorile perfectului la una singură? De vreme ce limbile romanice au dezvoltat o mulţime de timpuri trecute, nu e posibil ca toate aceste valori temporale să fi aparţinut perfectului latin?

[6] G. Serbat a analizat toate verbele la indicativ din *De amicitia* lui Cicero, observînd ocurenţa formelor temporale. Concluziile au fost validate de datele oferite de : Plaut, *Mercator*, 1—334 şi *Amphitruo*; Cicero, *Corespondenţă*, vol. I (Budé), Seneca, *De ira* I. Pentru ultimele două texte a folosit *Mémoires de maîtrise* de Brigitte Brossemer şi Sylvie Rucel.

G. Serbat face total abstracţie de datele morfologice şi vrea să stabilească o unică valoarea de bază a perfectului, fără a ţine cont de eterogenitatea formelor de perfect. Socotim că această valoare unică trebuie să apară ca o invariantă în toate combinaţiile posibile între un morfem de perfect şi o temă lexicală, indiferent de semantismul propriu fiecărui verb (cf. E. Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris, 1948, p. 6 : „quand deux formations vivantes fonctionnent en concurrence, elles ne sauraient avoir la même valeur ; et, corrélativement : des fonctions différentes dévolues à une même forme doivent avoir une base commune").

(6) Printr-un „test de la coupure", înlăturîndu-se o parte a frazei (sau aducîndu-se o completare unei propoziţii), se poate demonstra cum un perfect terminativ se transformă într-un perfect rezultativ (ori invers). Astfel, într-o frază ca *uenit, deinde abiit*, dacă se operează o decupare a textului imediat după primul cuvînt, *uenit* poate însemna 'a venit', deci 'se află aici' (perfect rezultativ). De fapt, această pretinsă valoare rezultativă apare numai dacă unei forme de perfect nu-i urmează nici un alt verb care să modifice situaţia creată de această formă. Altfel, ca în fraza citată, *uenit* (perfect terminativ) nu indică decît o acţiune încheiată, fără nici o legătură cu prezentul. Deci, sensul de *praesens perfectum* rezultă din extrapolări ale contextului, echivalenţe semantice şi transfer logic, lucru valabil şi pentru perfectele de tip *perii* (cu valoare stilistică), şi pentru perfectul gnomic (explicat prin influenţă greacă). Fac excepţie doar perfectele de tip *memini* (rămăşiţe ale unui sistem perimat, neilustrative pentru latina clasică).

Aşadar, perfectul indicativ exprimă situaţii sau procese „passés et clos" (p. 47). Astfel, pentru autor contează doar contextul. Numai că orice valoare contextuală reprezintă actualizarea în vorbire a unei valori gramaticale potenţiale. Contextul este influenţat şi de semantismul verbului. De pildă în cazul verbelor de stare, opoziţia prezent/trecut este mai netă decît în cazul verbelor de acţiune, susceptibile într-o mai mare măsură de o implicaţie prezentă şi, în acest sens, exemplul pe care se bazează argumentul (5) nu este atît de concludent. De asemenea, perfectul verbelor incoative conduce la ideea de încheiat, „passé et clos", numai în măsura în care lipsa sufixului *-sc-* indică lipsa valorii incoative sau de devenire, incompatibile cu cea de perfect. G. Serbat nici măcar nu-şi pune problema existenţei unor verbe care să nu presupună un „impliqué". Pentru el perfectul indicativ are valoarea funciară de *praeteritum perfectum*.

II. Hélène Vairel, situîndu-se pe o poziţie diferită, reia cele două teze fundamentale şi neconciliabile enunţate de-a lungul timpului cu privire la perfectul latin : „teza aspectuală", conform căreia, în cadrul opoziţiei simetrice a timpurilor indicativului, *dedi*, ca „présent accompli", se opune lui *do*, „présent non accompli", şi „teza temporală", conform căreia *dedi* se opune prezentului *do* ca preterit. Recunoscînd că amîndouă tezele sînt la fel de coerente din punct de vedere logic, dar se bazează pe două elemente total diferite, „teza aspectuală" bazîndu-se pe întîietatea datelor morfologice, independent de orice enunţ, iar „teza temporală" acordînd întîietate valorilor de întrebuinţare, datorate enunţului, autoarea încearcă o conciliere a lor.

Ea consideră o eroare concepţia că „la morphologie n'a pas à intervenir dans la définition des valeurs" (p. 62). Adeptă a lui G. Guillaume,

deşi consideră că, din punct de vedere ştiinţific, poziţia acestuia este un impas, autoarea porneşte de la două dintre concluziile sale pozitive, şi anume că : (1) există o corespondenţă foarte strînsă între valorile unui sistem dat şi semnele care exprimă aceste valori; (2) există o distincţie între „la valeur en langue de la forme et les diverses valeurs d'emploi qu'elle présente dans les énoncés où elle se trouve utilisée". Prin aceasta se pot concilia cele două teze.

H. Vairel recurge la o imagine spaţializată a timpului, o schemă grafică de reprezentare a valorii în limbă a diferitelor timpuri ale indicativului, considerînd că, pe axa desfăşurării acţiunii, pentru cele trei timpuri de *infectum* nu există decît un singur punct *M*, socotit a reprezenta momentul în care se situează îndeplinirea acţiunii, indiferent de durata ei, iar pentru timpurile de *perfectum* există un punct *M* în raport cu care îndeplinirea acţiunii este văzută ca depăşită, deci trecută, şi un punct *M'* (anterior lui *M*) reprezentînd momentul în care se situează aceasta. Momentul *M* se plasează în trecut, în prezent sau în viitor, în funcţie de timpul pe care îl defineşte.

Ar rezulta că H. Vairel consideră că timpurile de *infectum* exprimă momente temporale şi cele de *perfectum* — raporturi temporale. Socotim că, indiferent de tema aspectuală, timpurile unui verb exprimă toate raporturi, şi nu momente temporale. Prezentul, perfectul şi viitorul sînt timpuri absolute, raportul dintre proces şi momentul vorbirii făcîndu-se direct (imediat), iar celelalte timpuri sînt relative, deoarece acest raport este indirect (mediat de momentul realizării altui proces). Şi apoi autoarea, atît de scrupuloasă în construirea tezei sale, pare să se contrazică afirmînd că imperfectul coincide cu trecutul istoric exprimat de perfect şi definind astfel, implicit, acest timp al *infectum*-ului ca exprimînd un raport temporal, între *M* (momentul împlinirii acţiunii) şi momentul vorbirii.

Teza Hélènei Vairel se deosebeşte de teza aspectuală prin aceea că nu are în vedere decît timpul exterior, fără nici o referire la aspect, aşa cum a fost conceput el pînă acum. Nu sînt luate în consideraţie decît puncte de incidenţă sau distanţe temporale marcate pe axa timpului, şi nu timpul conţinut de un anumit proces. Opoziţia *infectum/perfectum* este, în concepţia autoarei, o opoziţie „entre formes marquant que l'accomplissement du procès est SITUÉ à un moment donné *M* et formes marquant que l'accomplissement du procès est DÉPASSÉ à ce moment *M*" (p. 72). Vorbind însă de „accomplissement", H. Vairel introduce *ipso facto* o noţiune ce aparţine categoriei gramaticale a aspectului (timpul interior), pe care nu poate să-l eludeze astfel.

Stabilind că formele de *perfectum* localizează în prezent, trecut sau viitor nu „le procès donné comme achevé, mais simplement un moment-repère", teza amintită se deosebeşte şi de teza temporală prin aceea că, în cazul perfectului indicativ, valoarea de trecut nu o exclude pe cea de prezent. Fiecare formă de *perfectum* posedă, în concepţia autoarei, două valori : una variabilă, în funcţie de perioada de timp în care se plasează *M* ; alta de trecut (relativ), dată de raportarea lui *M'* la *M*. Aceste valori sînt marcate morfologic prin morfemul variabil care-l caracterizează pe *M* (morfem care plasează acel *perfectum* în prezent, trecut sau viitor) şi prin tema de *perfectum* identică pentru toate formele (indiferent de seg-

mentul temporal în care este plasat *M*). Astfel, în discurs, perfectul poat fi utilizat fie cu valoare de trecut (în virtutea valorii temei temporale), fi cu valoare de prezent (datorită morfemului zero, ca la prezent), iar valorile primite nu contrazic morfologia.

Fiind stabilită valoarea perfectului în limbă, H. Vairel demonstrează ce valori de întrebuinţare poate căpăta aceasta în discurs. Ele sînt : exprimarea anteriorităţii (datorată raportului dintre *M* şi *M'*, care, în discurs, se transformă în raportul dintre două acţiuni), ceea ce ar explica *consecutio temporum*; exprimarea unui „passé d'époque" (în care *M* este reprezentat de momentul vorbirii), valoare funciară a imperfectului, ceea ce conduce la apariţia secundară, doar la nivelul discursului, a unei opoziţii aspectuale *praeteritum imperfectum/praeteritum perfectum*; exprimarea rezultatului încheierii acţiunii (o situaţie plasată în momentul *M* şi care este consecinţa împlinirii procesului). H. Vairel remarcă faptul că există verbe al căror semantism le predispune la această valoare de întrebuinţare, ceea ce G. Serbat ignoră. Aşadar, ea nu consideră determinant în exclusivitate contextul şi deci, pentru perfectul indicativ, sensul temporal de prezent nu se datorează numai unei exptrapolări logice, ci şi formei, care posedă această valoare la nivelul limbii şi face posibilă *a priori* apariţia ei în discurs. Acest lucru se poate proba cu ajutorul determinantului *nunc*, care cînd însoţeşte un perfect are sensul de „acum, în acest moment", iar cînd însoţeşte un imperfect semnifică „în acel moment, atunci". Dubla valoare temporală a perfectului permite : realizarea opoziţiei *tunc(tum)/nunc* (*Tunc intellexit/Nunc intellexi*) şi concordanţa timpurilor fie în trecut, fie în prezent.

Aşadar, conchide autoarea, pe de o parte sensul este adecvat valorilor pe care trebuie să le exprime, pe de alta, valoarea formelor de perfect la nivelul limbii dă seamă de toate întrebuinţările atestate în texte.

Demonstraţia Hélènei Vairel este foarte riguroasă. Totuşi aceasta nu se ridică deasupra impasului teoriei lui Guillaume, ambii lingvişti căzînd în capcana unei reprezentări grafice a timpului „décadent". Faptul că un punct grafic sau o linie nu spun nimic despre aspect nici nu anulează existenţa acestuia, nici nu explică ce se întîmplă cu valoarea de perfect cînd se actualizează cea de prezent şi ce anume face ca, în contexte identice, să se actualizeze fie una, fie cealaltă.

În anexa trimisă în iunie 1979 de către H. Vairel, aceasta examinează opoziţia *dedi/dabam*, văzînd în ea doar o diferenţă de aspect, care nu există şi la nivelul limbii, pentru că, în limbă, *dedi* se opune lui *do*, iar *dabam* lui *dederam*, datorită poziţiei identice în cele două serii simetrice şi mărcilor de trecut similare (*-ba-* şi *-era-*). Această diferenţă nu se observă şi în cazul altor timpuri şi nici între timpurile corespunzătoare ale conjunctivului şi nu are marcă proprie, ca în greacă. Plecînd de la definiţiile date acestor timpuri în expunerea sa, H. Vairel consideră că, la *dedi*, valoarea de *perfectum* este o implicaţie a celei de *praeteritum*, iar la *dabam* valoarea de *infectum* este o dezvoltare a celei de durativ, implicaţie a faptului că indică un proces trecut fără a-l caracteriza drept terminat. De fapt, este un lucru demonstrat că valoarea de durativ nu se suprapune celei de *infectum*. Imperfectul exprimă numai un moment trecut în raport cu

care acţiunea este văzută ca neterminată [7]. În plus, criteriile de stabilire a valorii aspectuale pentru cele două timpuri nu sînt unitare. Pentru perfect se invocă un element care ţine de categoria gramaticală a timpului (valoarea de preterit), pentru imperfect este valabilă o caracteristică circumscrisă însuşi aspectului (durabilitatea).

III. M. Poirier se declară de acord atît cu faptul că gramaticii secolului al XIX-lea au dat analizei lui Varro coerenţa sistematică ce-i lipsea, cît şi cu criticile aduse lui Meillet, care vedea în valoarea de *praesens perfectum* valoarea fundamentală a perfectului. Totuşi, autorul consideră că ipotezele lui G. Serbat capătă forme extreme, discutabile. Astfel:

(1) Datorită faptului că din *De lingua Latina* nu s-au păstrat cărţile referitoare la sintaxă, iar Varro vorbeşte despre opoziţia *infectum/perfectum* ca despre ceva de la sine înţeles (definit, elucidat dinainte), e posibil ca gramaticul antic să fi făcut în aceste cărţi exact acele demonstraţii pe care le fac lingviştii moderni plecînd de la textul său [8].

(2) Dacă valoarea de perfect rezultativ ar fi pentru toate verbele (cu excepţia celor de tip *memini*) efectul unei deducţii logice, atunci regula conform căreia un verb principal la perfect poate cere concordanţa prezentului cînd exprimă o acţiune terminată în prezent ar fi eronată. Numai că această regulă este probată de exemplele din texte, în care echivalenţa logică este în acelaşi timp una gramaticală. Determinante ca *modo*, *procul hinc* arată că perfectul este tratat din punct de vedere gramatical ca un prezent, şi din punct de vedere semantic ca exprimînd, legate, rezultatul prezent şi evenimentul trecut în care acest prezent îşi are originea.

Deci *praesens perfectum* este o realitate g r a m a t i c a l ă. Dar, aşa cum arată şi G. Serbat, el nu reprezintă valoarea esenţială a perfectului latin. Argumentelor lui Serbat M. Poirier le adaugă principiul comutării. În conformitate cu acesta, perfectul latin nu poate fi definit la fel ca perfectul grec, care intră în opoziţie ternară cu prezentul şi aoristul, ci se defineşte numai în opoziţie cu prezentul, dat fiind sistemul binar al latinei. Acest sistem are cu totul alt echilibru şi deci alte valori decît sistemul grecesc.

(3) Perfectul indicativ latin ar putea fi interpretat ca un „accompli" fără specificare temporală, un trecut pur şi simplu, în acelaşi mod în care G. Serbat interpreta prezentul drept o formă nemarcată, capabilă să dea seama de mai multe timpuri (v. schema lui Serbat, p. 79). Ca „un présent, c'est-à-dire un non marqué, de l'accompli", perfectul ar avea legitimate o seamă de valori mai greu de explicat în alt mod, precum *perfectum pro futuro*.

M. Poirier ridică, în final, cîteva probleme, care pot fi rezumate astfel:

(a) dacă ipoteza conform căreia tema de prezent ar exprima procese încă deschise şi tema de perfect procese încheiate este într-adevăr incapabilă să dea seamă de toate întrebuinţările timpurilor latine;

[7] Cf. Co Vet, *La notion de « monde possible » et le système temporel et aspectuel du français*, în Langages 64 (1981), p. 116.

[8] Varro „n'emploie pas des mots significatifs sans leur donner la signification qu'ils ont" şi „en a moins dit que lui en ont fait dire Riemann ou Meillet", dar „il en a dit certainement plus que G. Serbat ne veut bien lui en laisser dire" (p. 88).

(b) dacă sistemul *inaccompli/accompli* poate fi calificat drept aspectual, în sensul celui grec sau slav, deoarece imperfectul, mai mult ca perfectul și viitorul II sînt forme temporal-aspectuale, în timp ce perfectul, prezentul și viitorul sînt forme numai aspectuale, fără nici o specificare temporală.

Pentru moment, aceste probleme nu pot avea un răspuns ferm, pentru că nu au fost abordate toate aspectele care le-ar clarifica.

În concluzie, opinează M. Poirier, exprimarea normală a trecutului fără vreo calificare particulară se face prin *perfectum*, iar a prezentului și viitorului fără vreo calificare particulară prin *infectum*.

După cum se poate vedea, cele trei ipoteze prezentate sînt într-atît de diferite, încît o sinteză a lor a fost greu de realizat, lucru valabil și pentru colocviul de la Morigny. Deoarece atît H. Vairel, cît și M. Poirier îi reproșează lui G. Serbat faptul de a fi închis perfectul într-o „Zeitstufe" de trecut, neputînd avea dreptate amîndoi [9] și fiind dificil să se dea un singur răspuns unor critici eterogene, discuțiile s-au purtat în jurul următoarelor puncte divergente: concordanța timpurilor (cu multe excepții și destul de laxă pentru a fi un argument solid), perfectul văzut ca un „accompli" fără specificare temporală (care, în lipsa acestei specificări, conduce automat la ideea de trecut, și nu de prezent „accompli"), bitemporalitatea perfectului (care este o calitate falsă, rezultată din simple efecte de sens ale contextului), raportul perfect/imperfect (cele două timpuri coincizînd conform schemei Hélènei Vairel), întrebuințarea lui *nunc* cu perfectul (*nunc* referindu-se „à l'actuel du locuteur", și nu la prezent, sau funcționînd ca element de articulație logică, marcînd o întoarcere la realitatea constatată în mod obiectiv de autor, ca grecescul νῦν δὲ și franțuzescul *maintenant*). Criticile au fost aduse de G. Serbat. H. Vairel și M. Poirier își mențin părerile, întărindu-le cu aceleași argumente, ceea ce nu conduce la un progres în rezolvarea problemei. Ultimul cuvînt îl are tot G. Serbat, care subliniază încă o dată valoarea de aorist [10] a perfectului indicativ latin, dovadă că acesta a fost moștenit ca atare în limbile romanice, pentru valoarea de rezultativ fiind nevoie să se creeze perifraza cu *habeo* [11].

Concluzia colocviului nu este, din păcate, o sinteză care să depășească o seamă de păreri contradictorii și să clarifice disputa ce se poartă de secole asupra perfectului indicativ latin. Concluzia colocviului ar putea fi, de fapt, îndemnul lui M. Poirier, care consideră—și ne alăturăm părerii sale — că e nevoie de multiple verificări ale diferitelor ipoteze pe opere întinse și variate, că problema perfectului, chiar după ce a fost din nou discutată și aparent elucidată de G. Serbat (cu amendamentele propuse de participanții la colocviu), se impune a fi redeschisă.

[9] H. Vairel consideră că perfectul comportă o b i r e f e r e n ț ă t e m p o r a l ă, iar M. Poirier vede în perfect un n o n-t e m p o r a l „accompli".

[10] Valoarea aoristului din greaca modernă, traductibil și prin perfectul compus franțuzesc, dovedește confuzia la care se expune cel care suprapune sistemul verbal a două limbi, oricît de asemănătoare.

[11] Credem însă că este nevoie să se țină seama, pentru rezolvarea justă a problemei perfectului sintetic, și de tipurile de verbe care au favorizat apariția perfectului cu *habeo* (cf. R. Lucot, *Remarques sur l'emploi de* habeo *avec le participe en* -to-, în *Mélanges Ernout*, Paris, 1940, p. 247–249).

Pentru aceasta credem că ar putea fi luate în considerație următoarele chestiuni :

— statutul categoriei gramaticale a aspectului în latină ;

— valoarea perfectului verbelor tranziționale[12] față de cea a verbelor netranziționale ;

— statutul verbelor defective și raportul *memini/coepi* ;

— raportul verb de stare/verb de acțiune, în special în cazul perechilor de prezente cu o unică și identică formă de perfect ;

— paradigma verbelor incoative (cu sau fără perfect) în perspectivă diacronică ;

— valoarea aspectuală a temelor temporale la verbele supletive, de tip *fero* ;

— măsura în care *consecutio temporum* poate da seama de valoarea prezentă sau aoristă a perfectului indicativ ;

— modalitățile lingvistice de exprimare a rezultatului prezent al unei acțiuni trecute și încheiate, în afară de *perfectum praesens* și de perfectul perifrastic ;

— statutul perfectului cu *habeo* în perspectivă diacronică și tipul de verbe care îl permit ;

— raportul timp/diateză în perspectivă diacronică.

Credem că numai un test cu aplicabilitate generală și cu rezultate unitare[13] este eficient, că orice schemă și reprezentare grafică riscă să devină rigidă dacă este construită pentru a face să intre în ea faptele de limbă și nu se impune singură, ca o sinteză a acestora, că nu orice excepție confirmă regula și că regulile, mai ales cele din limbă, sînt supuse schimbărilor, așa încît se impune o privire diacronică riguroasă, cum nu a făcut-o, poate, Meillet, dar nici G. Serbat.

Septembrie 1983

Facultatea de Filologie
Str. Al. I. Cuza 13
1100 Craiova

[12] Termenul „tranzițional", caracterizînd verbele capabile să aibă un „impliqué", aparține lui Co Vet, *art. cit.*, p. 114. Exemplele, în limba franceză, sînt valabile și pentru latină. Astfel, propoziția : *Claire est partie* „possède l'implication que, une fois que Claire est partie, elle n'est plus là". La fel ca în *ueni* 'sînt aici', unde 'sînt aici' reprezintă „l'impliqué".

[13] „Le test de la coupure" nu se poate aplica decît în cazul verbelor tranziționale, capabile să aibă un „impliqué", și este mai eficient în cazul rezultativelor-tranzitive de tip *cognoui* 'știu', decît în cel al rezultativelor-tranzitive de tip *cepi* 'am'. Termenul „rezultativ-tranzitiv" aparține lui K. van der Heyde (REL, XI, 1933, p. 72), iar clasificarea tipologică lui R. Lucot, *art. cit.*, p. 248—249.